

А. Қ. Қалиев, қылмыстарды сотқа дейінгі тергеу кафедрасының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі;

(Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы)

М. О. Жұмағалиев, магистрант

(Орталық-Қазақстан академиясы, Қарағанды қаласы)

СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУ БАРЫСЫНДА ТІНТУ ТЕРГЕУЛІК ӘРЕКЕТІ АРҚЫЛЫ ЗИЯННЫҢ ОРНЫН ТОЛТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Тінту, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 252-бабымен көзделетін тергеу әрекеті болып табылады, оның негізгі мазмұны ғимараттарды немесе өзге де орынды, тұлғаны, іс үшін маңызы бар, қылмыстық жолмен алынған қылмыстық құралдарды, заттар мен құндылықтарды, сонымен қатар өзге де заттар мен құжаттарды алу мақсатында мәжбүрлі түрде жүргізілетін тексеріп қарау. Көп ретте тінту іздестіріліп жатқан адамдарды, жануарларды немесе мәйіттерді табу үшін де жүргізіледі. Тінту — ұйымдастырушылық-тактикалық мағынада комплексті әрекет, ол жоспарлы шараларды жүргізу мен одан кейінгі қылмысты ашу үшін маңызды заттарды (құжаттарды) алумен байланысты.

Жасырылатын объектілерге келетін болсақ, онда оларға әдеттегідей, контрабандалық заттар, баж салығы төленбеген тауарлар, түрлі құжаттар, соның ішінде қандайда бір қылмыстың жасалуы мен жасырылуы жайында ақпараттар алуға болатын күнделіктер, жазбалар, қойын дәптері, хаттар және өзге де құжаттар жатады.

Қылмыстық әрекеттің орналастырылған объектілері болып озбырлыққа бағытталған құралдар: ұрланған мүлік, шикізат және дайын өнімдер, ақша және қымбат заттар, сонымен қатар аса құнды құралдар немесе өзінде қылмыстың ізі бар құралдар жатады. Тінту жүргізу кезінде осы заттарды алып қоюға жататын өзіне қылмыстың ізін қалдырған құралдар болып табылады¹.

Қылмыскерлер жасаған қылмыстарының іздерін жасыруға әртүрлі әрекеттер жасап, қылмыстың ізін суытып, айғақ заттарды тығып қоюға тырысады. Тінту жүргізу кезінде тергеуге қарсы әрекетті қылмысты жеңуге қатысты кедергі келтіретін адамдарға, сондай-ақ жасырылған объектілерді іздестіруге ықпал етіледі. Тінту жүргізілетіндерден басқа осы тергеу амалын жүргізуге қарсы әрекет көрсететін адамдар қатарына тінту жүргізілетін аумақтағы экономикалық қылмыстарды тергеу органдарының, мекемелерінің өкілдері (кеден қоймалары иелері және басқалар) енеді.

Ол заттар тінту жүргізілген адаммен оқиға болған жердің қатынасын көрсететін заттар, қылмысқа қатыстылығын куәландыратын киім және өзге де өзіне тән түзетілген және зақымданған құралдар. Мысалы, қағаздың қалдығы, банктік бандорельдері, соларға буып-түйілген ақша және ұрланған тауарлардың фабрикалық жарлықтары. Кез келген тергеу амалдарындағы сияқты тінтуде де іс жүргізу, ұйымдастырушылық, психологиялық, этикалық және тактикалық тұрғылар орын алады. Жоғарыда аталған адамдар тарапынан жасалған тінту жүргізуге қарсы әрекеттерін жеңуге міндеттерін шешу үшін ұйымдастырушылық, психологиялық және тактикалық тұрғылар айтарлықтай мәнге ие болады.

Тінту тергеу әрекетінің психологиялық негізі толық құрастырылған түріне жатады. Сонымен қоса тінтудің психологиялық заңдылығын айқындау оны таным жоспарында тергеу — соттық практикада үлкен маңызы бар. Психологияның таным рөлі тінту кезінде өзін екі негізгі бағытта көрсетеді:

- 1) сол немесе басқа объектінің жасыру негізін құрайтын психологиялық заңдылықты құру;
- 2) осы тергеу әрекетін ұтымды кәсіпшілікке бағытталған, тактикалық әдістерді ұйымдастыруы.

Тінту кезінде алынатын құралдарды, тығып қойған адамның бет-әлпетінің әрекеті негізінде жатқан ой құрылысын көруінде жасырудың психологиялық таным рөлі қорытындыланады. Іздеп жүрген затты табу үшін, тыққан адамның психологиясын білу керек². Берілген міндет қойылу және міндеттерді шешуін тудырады. Бұл міндеттерге жататындар:

- а) жасыру жерін таңдау;
- б) жасырғанды маскалау;
- в) өткен тінту әрекетіне немесе келесі тінту әрекетіне мінез таңдау.

Жасыру орнын таңдау бойынша міндеттері өте қиындау болып келеді, себебі ол жер тінтетін адамға, әлемге субъекті түрінде жетпестік болу керек. Ондай орынды таңдау ұрлаушының тұру орнымен және үйдің алдындағы құрылыспен шектеледі, демек, жасыру үшін мүмкіндігі. Үйдегі барлық үй мүлік заттарын, едендерді, қабырғаны, төбені жасырыну үшін пайдалана алмайды. Жасырыну үшін пайдалануға болатын объектілердің саны және оларды таңдау жасырушының затының көлемі, түрі, мөлшері, нысанына байланысты. Сондықтан, сол немесе басқа объектінің жасыруымен байланысты міндетті шешу негізінде қатаң шектелген және де жасыру туралы үйреншікті түсінік шектен шыға алмайды. Жасыру үшін берік орын таңдау кезінде адамның кәсіпшілік дағдысы және бет әлпетінің маңызының мәні бар. Өзінің мамандығымен байланысты екені белгілі болып, сол орындарды жасыру мақсатымен пайдалану үшін кәсіпшілік дағды мүмкіндігін ашады.

Жасырынғанды тауып алу үшін, тергеуші білгісі келген адамның мамандығы туралы білу керек, және де құпия орнын жасау үшін қандай кәсіпшілік дағды мәліметтерін пайдалана алатын маманнан кеңес алу талап етіледі. Өйткені, жасыру әдісі айыптаушының таным сапасының жиынтығымен ескертіледі — оның ой өрісімен, мүмкіншілігімен, елестетуімен айқындалады. Егер субъектінің осындай жоғары дамыған сапасы болса, онда оған жасырудың ұтымды орнын таңдау оңай болады, іздеуге кедергі жасайтын жағдай жасайды, берік әдістерді ойластырады.

Тінтілушінің психологиялық ерекшеліктерін есепке алу кезінде оның саналы айла-әрекеті мен еріксіз қимылын алдын ала болжай білу маңызды орын алады. Саналы айла-әрекет мынадай мақсатты көздейді: тінтушінің көңілін белгілі бір учаскелер мен заттардан аударып әкету; оған нақты бір заттардың елеулі емес екендігін немесе белгілі бір объектілерді сақтау орны ретінде қолдана алмау мүмкіндігіне көз жеткізу; ізделетін заттарды бүркемелеп немесе оны тауып алудың жолын жабу. Бүркемелеуші қимыл-әрекеттің белсенді нысандары тінту жүргізуге көмек көрсеткенсүмен, өзінің өмір жүйесін бұрмалаумен, тінту жүргізуге қатысты сылтау табумен және басқалармен көрінеді.

Контрабанда заттарын жасыратын адам ізделетін заттарды жасыратын жерді ешкім таба алмайды деген ойына жүгініп, өзінше әрекеттер жасайтынын ескеру керек. Басты мәселе оның осы жұмбақ ойын шеше білу керек.

Тінтілуші адам ізделген заттарды жасыра отырып, тінтуші адамның жиіркенгіш, ұялшақ, жасқаншақ, аяушылық білдіру, аңқаулық, тиянақсыз сияқты кері итермелеуші қасиеттерін, іздестіру орындарға жетудің қиындығын ойластырады, осылайша қылмысты тергеуге қарсы әрекет жағдайларын қалыптастырады.

Көптеген жағдайда жасыратын орындарды ойластыру тінтілетін адамның тұлғалық қасиеттерімен байланысты болады. Атап айтқанда: кәсібі, білім деңгейі, ұлты, соттылығының бар-жоқтығы, біліктілігі мен білгірлігі, тәжірибесі мен қабілеті, жынысы мен жасы көптеген жағдайда контрабанда заттарын жасыру әдістерін анықтауға себеп болады. Мәселен, автомобиль, теміржол және басқа да көліктерде жасыратын орын ұйымдастыру осы көлік иелерінің немесе олардың экипаж мүшелерінің кәсіби білгірлігі мен біліктілігіне, тәжірибесіне негізделеді. Егер шетел азаматы болған жағдайда тінту жүргізу кезінде олардың ұлттық сипаттарын ескеру керек.

Тінту жүргізу тінтілетін адамның ішкі сезіміне қатты әсер ететініне, ерекше қысымшылық көрсететініне де назар аудара білу керек. Атап айтқанда осындай кезде адамның жүрек қағысы өзгеріп, қан қысымы көтеріліп немесе азаяды, тынысы тарылады немесе жиілейді. Белгілі бір өзгерістер тінтілетін адамның бет-жүзінен де, қимылынан да байқалып қалады (түсі өзгеріп, қызырып немесе бозарып кетеді, тыным таппай қозғала береді немесе бір орында қатып тұрып қалады).

Тінтілушінің психикалық қобалжушылық күйі ізделген заттың жасырылған жеріне жақындап қалғанда күрт өзгертіні байқалып қалады. Сондықтан, тінту жүргізуші адам тінтілушінің осындай күйін аулап қалатындай оның бет-жүзіне, қимыл-әрекеттеріне жиі қарап қойып отыру керек, сондай-ақ жасыратын орынның орналасқан жерін көрсететіндей объективті белгілерге де назар аударып мынадай әрекеттерді аулауға тырысу керек: чемодандағы заттардың қисынға келмейтіндей ретсіз салынуы, автомобиль дөңгелегінің жүк

салмағына сәйкес келмеуі, винттер мен бұрандалардың жаңадан бұралғандығы, гайкадағы сызық іздер, көлік құралдарының жаңадан немесе қайталама боялып-сырлануы, тасымалданатын заттардың сыртқы және ішкі беттері мөлшерінің сәйкеспейуі, жолаушының шамадан тыс толық немесе толықша болып көрінуі және басқаларға ерекше көңіл аударған жөн.

Тінту өндірісінің тағы бір маңызды ерекшелігі ол тінтудің тактикалық тәсілдерін дұрыс қолдану болып табылады. Тінтудің тактикалық тәсілдері нені және қайдан іздестіру деген сұрақпен анықталады. Осыған сәйкес тінту өндірісінің деңгейі төртке бөлінеді:

1) тінтудің алдын ала сатысы, жедел тергеу тобының тінту жеріне келуін қамтиды, ол дұрыс тінту өндірісін қамтамасыз етеді;

2) белгілеу сатысы — тінту жүргізуге тиіс үй-жайды немесе аймағын аралау, мән-жаймен танысу, тінтудің жоспарын құру, тергеу әрекетіне қатысушылар арасында міндеттерді толық бөлу, техникалық әдістерді қолдану туралы шешімдерді қабылдау;

3) бөлшектеу сатысы — тергеуге мүдделі объектілерді іздеу, сонымен тергеу әрекет жолмен фото-кино сурет және бейнежазбамен бекітеді. Осы сатыда көптеген тінтудің тактикалық тәсілдері жасалады;

4) қорытынды сатысы — бұл тінту нәтижесін бекітуіне тергеу әрекетінің хаттамасын және оған тізімдеме жасауды қамтиды, егер де қажет болса ол үшін іздестіріп жатқан үй-жайдың және аумақтың жоспары мен схемасын дайындауға фотоаппарат, бейнекамераны немесе бейнемагнитофонды қолдана алады.

Тінту өндірісінің кейбір жағдайында тінту жүргізілетін тұлғаның психологиялық ерекшеліктерін зерттеуінде қателіктерге жол беріледі, ол іздестірілетін объектілерді алу және табуға қиындық туғызады, ал кейбір жағдайда жағымсыз зардаптарға әкелуі мүмкін. Сонымен қатар тінту хаттамасында алынған объектілердің жеке ерекшеліктері толық бейнеленбейді. Осы кемшіліктерді жою, біздің ойымызша әртүрлі категориядағы қылмыстарды ашудағы осы тергеу әрекетінің тиімділігін жоғарлатуына жағдай туғызады.

-
- ¹ Когамов М. Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан 2014 г. Т. 2. Особенная часть. — Алматы, 2015.
- ² Еникеев М. И., Черных Э. А. Психология обыска и выемки. — М, 1986.